

Tartalmi keresés a nemzeti bibliográfiákban

I. C. McIlwaine – Lois May Chan

A tartalmi keresés a nemzeti bibliográfiákban sohasem lehet kielégítő, hiszen a sajátos nemzeti összefüggésrendszer és egy sor más körülmény is megnehezíti. Elvileg nem kétséges a haszna, ám a gyakorlatban a tartalmi keresés típusát a bibliográfiai számbavétel jellegének és a nemzeti követelményeknek megfelelően kell megválasztani. Meg kell találni az egyensúlyt a bibliográfia teljessége, nem utolsósorban az anyag mennyisége, a kiadvány formája, funkciója, valamint olyan helyi adottságok, mint a nemzeti nyelvek száma, és mindenekelőtt, a tartalmi keresés lehetőségének megteremtésével járó költségek között. A tartalmi hozzáférés valamilyen formája kívánatosnak tűnhet, de ennek konkrét megoldása – különösen az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel (UBC) szempontjából – számos problémát vet fel.

A nemzeti bibliográfiákról tartott 1977-es konferencia a tartalmi feltáráshoz kapcsolódóan a következő ajánlásokat tette jelentésének harmadik, elsősor-

ban a nyomtatott nemzeti bibliográfiákkal foglalkozó fejezetében:

- ☉ szükség van a fő részt kiegészítő (évente összesített) indexekre;
- ☉ a bibliográfia tartalmazza az osztályozási rendszer vázlatát (ha van ilyen),
- ☉ a kurrens füzeteket egy nemzetközileg ismert osztályozási rendszernek megfelelően szerkesztik.

A nemzetközi információs rendszerekkel foglalkozó 7. fejezet is fontos, idevágó ajánlásokat tartalmaz:

- ☉ vizsgálják meg a nemzeti bibliográfiai rekordoknak inputként történő felhasználását a nemzeti információs rendszerekben, és viszont;

☉ mind országos, mind nemzetközi szinten nagyobb erőfeszítéseket kell tenni a könyvtárak és az információs közösség bibliográfiai eljárásai közötti kompatibilitás biztosítása érdekében.

Az azóta eltelt húsz esztendőben sok minden történt, és a konferencia ajánlásai közül igen sok egyszerűen csak a nemzeti bibliográfiák nyomtatott tételeire vonatkozott a legtágabb értelemben (bár akkoriban a kiterjesztésről, amely ma aktuális vitatéma, – nevezetesen, hogy a Weben megjelenő anyag a nemzeti kiadványtermés lényeges eleme, és mint ilyen, számbavétele elkerülhetetlen – még csak nem is álmodtunk). Az egyetemes bibliográfiai számbavétel eszméjének megfogalmazásakor, az 1970-es évek elején a „kiadványok” bizonyos jellemzőit adottunk vettünk: például azt, hogy az egyes országok szellemi outputja kezelhető mennyiségű, a kiadványok (könyvek, időszaki kiadványok, audiovizuális dokumentumok) formája, eredete és nyelve meghatározható és állandó.

Tartalom és gyűjtőkör

A tartalom és a gyűjtőkör közvetlen hatással van a kívánatosnak tűnő tartalmi hozzáférésre. Jelenleg igen vitatott, mi is egy ország (legtágabb értelemben vett) irodalmi termése. A nemzeti bibliográfiákkal foglalkozó 1977-es konferencia résztvevői szerint három, csökkenő jelentőségű dokumentumcsoport tartozik ebbe a körbe. E konferencia ajánlásai a kötelepéldányokról szóló fejezettel kezdődnek. Jelenleg számos ország kötelepéldány jogszabályát dolgozzák át és terjesztik ki, hogy sokféle, eltérő formátumú dokumentumra lehessen alkalmazni őket. Ennek mind a dokumentumok tömegét befogadó nemzeti könyvtárakra, mind az ezt feldolgozó nemzeti bibliográfiai műhelyekre nézve, messzemenő következményei vannak. Hagyományosan a monográfiák, időszaki kiadványok, hivatalos doku-

mentumok stb. élveznek elsőbbséget a disszertációkhoz, térképekhez, zenei vagy éppenséggel Braille dokumentumokhoz képest, amelyeknek jóval kisebb jelentőséget tulajdonítanak. Az egyes országok eltérően kezelték ezeket a dokumentumokat, és sokan – például Franciaország – azt az eljárást követik, hogy az egyszerűen feldolgozható anyagokat veszik fel a heti füzetekbe, míg a „bonyolultabbakat”, ritkábban megjelenő kiadványok regisztrálják. Egyes nemzeti bibliográfiák a folyóiratok tartalmát is feldolgozzák, és ekkor is elengedhetetlenül szükséges a tartalmi megközelítés.

Manapság sokat vitatkoznak arról, hogy a fizikai formában megjelenő dokumentumokon kívül (beleértve a videókat, a különböző felvételeket stb., de még a számítógépes fájlokat is), az Interneten megjelenő anyagok is alkalmasak-e a nemzeti regisztrációra. Nemegyszer nehéz megállapítani az ilyen dokumentumok szerzőségét, és eredetük is gyakran homályban marad. Természetüknél fogva efemer dokumentumok. Ha ezeket a nemzeti bibliográfiai számbavétel részének tekintjük, akkor leegyszerűbben egy nemzetközileg elfogadott tartalmi keresőrendszeren át biztosítható az elérésük.

A nemzeti bibliográfiák készítőinek meg kell küzdeniük az elektronikus környezetben, különösen az Interneten és a világhálón megjelenő dokumentumok jellegéből és formájából fakadó számos problémával. Ezek közé tartoznak a következők:

- 1) *Mennyiség*: egyszerűen mellbevágó a megjelenő információ mennyisége.
- 2) *Illékonyág*: a kizárólag digitális formában létező elektronikus információ illékony és rendkívül nehéz megtalálni.
- 3) *Forma-meghatározás*: Az elektronikus környezetben elégtelen a nyomtatott környezetben létező dokumentumtipológia (könyv, kézirat, időszaki kiadvány, hangfelvétel stb.). Sokkal több forma létezik, és némelyiket képtelenség pontosan definiálni.
- 4) *Az egység meghatározása*: A digitális információ nagy része nem körülhatárolható „csomagban” ér-

kezik. De ha körülhatárolható is, nem zárt. Hiperlinkek ágaznak el az információ elkülöníthető egységeiből. Mi lesz ezek után egy „tétel”? Ma is érvényes egysége ez egy bibliográfiának?

5) *A származási hely megállapítása:* Az Internet és a világháló globalitását figyelembe véve, hogyan állapítható meg biztosan, hogy egy bizonyos információ egy adott országból származik? Egy Dél-Afrikában tartózkodó kanadai Web-lapja a kanadai vagy a dél-afrikai nemzeti bibliográfia része-e? Az eredet gyakran meg sem állapítható.

6) *A nyelv meghatározása:* A kulturális értelemben meghatározott nyelveken kívül, vannak másféle nyelvek is, pl. gépi nyelv, a tudományágak, szakmák sajátos nyelve, amelyeket az ott működők használnak.

Ebben az összefüggésrendszerben, különösen a nemzeti bibliográfiákban, javítani kell a tartalmi feltárást és hozzáférést, azaz az osztályozást és az indexelést, sőt, talán mindenestől újra kell értékelni, ha az elektronikus információt, közte a világhálón hozzáférhető dokumentumokat fel akarjuk venni a nemzeti bibliográfiákba.

Jelenleg a hálón a tartalmi keresésre irányuló erőfeszítéseket nyújtó

☉ kulcsszavas keresés,

☉ a keresőgépek átfogó osztályozási rendszerei, illetve

☉ a források leírásának alapelemeit meghatározó tartalmi adatokhoz használt mezőkből álló metaadatok képviselik.

A nemzeti bibliográfia formátuma

A nemzeti bibliográfia megjelenési formája is olyan tényező, amelyről nem szabad megfeledkezünk. Ez hagyományosan a nyomtatott forma, de ma már egyes nemzeti bibliográfiák – pl. a malaj-

ziai – csak géppel olvasható formában látnak napvilágot. Ez is kihat a tartalmi megközelítésre, hiszen az ilyen formában közreadott bibliográfiában könnyűszerrel megoldható a címszavas keresés. (Az ilyen hozzáférés hasznosságával a későbbiekben foglalkozunk.) A kizárólag géppel olvasható formátumú kiadás sokak számára gondot okoz. Nem minden ország rendelkezik az ilyen formátum olvasásához szükséges berendezésekkel, és nem feltétlenül ez a számbavétel leghasználhatóbb módja, bár könnyen lehet, hogy a legtakarékosabb.

☉ A nemzeti bibliográfia funkciója

A formátum kihatással van arra is, hogy mire lehet a nemzeti bibliográfiát használni. Ha a gyarapítási döntések előkészítésére, vagy arra használják, hogy átböngésszék, mi jelent meg egy adott témában, akkor sokkal könnyebben kezelhető a papír változat. Az efféle céloknak jobban megfelel, ha tematikus elrendezésű. Ha katalogizálási forrásként szolgál, akkor számos előnye van az egyes katalógusokba letölthető, géppel olvasható formátumnak, de az olyan rekordnak is, amely az ország legelterjedtebb tartalmi feltáró rendszerének megfelelő hozzáférés bizonyos elemeivel rendelkezik.

☉ A tartalmi hozzáférés típusai

A tartalmi hozzáférés két különböző megközelítés révén biztosítható: tisztán verbálisan vagy szisztematikusan (általában egy széles körben használt osztályozási rendszerrel). E két megközelítés nem zárja ki egymást, és ideális esetben mindkettőt biztosítják. Az 1977-es konferencia 5. ajánlása szerint a nemzeti bibliográfiai ügynökségnek fontolóra kell vennie egy nemzetközileg használt osztályozási rendszer alkalmazását az általa előállított rekordokhoz, és az ennek¹ használatát bevezető tanfolyamok szervezéséről is gondoskodnia kell. *Anderson* javaslata szerint a nemzeti követelményeket, a

különböző funkciókat és használói igényeket is figyelembe kell venni a tartalmi feltárás megtervezése során. Helyesen állapítja meg, hogy minden tárgyi megközelítés egyik legnagyobb nehézsége, hogy a tudás nem statikus, és megvilágítja az egyetemesen elfogadható tartalmi feltárás problémáit. Az 1977-es konferencia valamennyi résztvevője megegyezett abban, hogy szükség van a tartalmi megközelítésre, és abban is, hogy lehetetlen egyetemesen elfogadható rendszert találni. Ez a harmadik ajánlás – meglehetősen laza – fogalmazása mögött meghúzódó gondolat.

„A nemzeti bibliográfia kurrens füzeteit szerkesszék egy nemzetközileg elfogadott osztályozási rendszer szakrendjének megfelelően, míg a kumulációk elrendezési módját a nemzeti bibliográfiai ügynökségek szabadon határozhatják meg.”²

E kijelentésből fakad, hogy a tartalmi hozzáférést az ország könyvtáraiban legelterjedtebb rendszer révén kell biztosítani. A tartalmi hozzáférés meghatározott formájának biztosítása, nem jelenti szükségképpen azt, hogy a nemzeti bibliográfiát ennek megfelelően rendezik, és azt sem, hogy kizárólagosan ezt a rendszert használják. Számos nemzeti bibliográfia biztosítja a tartalmi információk többirányú megközelítését. Az indiai nemzeti bibliográfiát például a Dewey-féle Tizedes Osztályozás (TO) szerint rendezik, de tartalmazza a kettőspontos osztályozás jelzeteit is. A kanadai nemzeti bibliográfiát is a TO szerint szerkesztik, de megadják a Kongresszusi Könyvtár osztályozási jelzeteit, az angol nyelvű dokumentumok esetében még a Kongresszusi Könyvtár tárgyszavait, a francia dokumentumokhoz pedig az Université Laval által kiadott Répertoire de vedettesmatière-t.

Nyelvi problémák

Ez utóbbi példa jól mutatja a tárgyi hozzáférés előnyeit, és annak korlátait, ha a géppel olvasható re-

kordokat kizárólag csak címszavakkal lehetne keresni. Ha több hivatalos nyelv van (ennek India a legjobb példája), a szabványos tárgyi megközelítés használata, legyen az egy széles körben használt osztályozási rendszer vagy egy tárgyszókészlet, a címben használt nyelvektől független hozzáférést biztosíthatja. Az online környezetben folytatott címszavas keresés lehetősége tovább növeli a megoldás értékét. Ezen túlmenően a Kongresszusi Könyvtár tárgyszavaihoz hasonló rendszer használata elősegíti a tartalmi információ természetes nyelvi keresését. Az osztályozási rendszer használata pedig olyan hozzáférést nyújt, amely felülemelkedik egy természetes nyelv szótárán, és igen jól használható a szakbibliográfiák vagy tematikus irodalomjegyzékek összeállításához is.

A dokumentumok és formátumok sokfélesége, a rekordok nemzetközi cseréjének követelménye, még hangsúlyosabbá teszi valamilyen tartalmi keresőrendszer használatát, lehetőleg egy olyan rendszerét, amely nemcsak a természetes nyelvre épül, így leküzdí a nyelvi korlátokat. Az is megfontolásra érdemes, hogy többféle tartalmi keresőrendszer használata megfelelő-e. Sok nemzeti bibliográfia biztosít többféle megközelítést. A Brit Nemzeti Bibliográfia húsz éven keresztül használta a TO-t és a PRECIS-t, és ezen időszak egy részében a Kongresszusi Könyvtár tárgyszavait is hozzákapcsolta a tételeihez.

Az online környezetben a bibliográfia fizikai elrendezése veszít jelentőségéből, de még sok évig nem lesz elhanyagolható. Először is, számos országa van a világnak, ahol még nincs nemzeti bibliográfia, vagy nem telik a nemzeti dokumentumtermés teljesen online feldolgozására. Másodszor, a nemzeti bibliográfia jól használható a szakbibliográfiák és irodalomjegyzékek előállítására, de a különböző dokumentumtípusok pl. videók, vagy a környezet-szennyezéssel foglalkozó videodokumentumok stb. jegyzékének előállítására is, és ezekben az esetekben valamilyen osztályozás használata nagyon megkönnyíti a további felhasználást.

Gazdasági tényezők

A tartalmi feltárás azonban költséges, és minél több rendszert használnak, annál többbe kerül. A Brit Nemzeti Bibliográfia indexének története – az áttérés a láncindexelésről a PRECIS-re, a COMPASS-ra, végül a TO táblázataiból vett rövidített tárgyszavak használatára –, jól példázza az egyszerű tartalmi hozzáférés zsugorodását. Jelenleg már olyan szűkös a tartalmi feltárás, hogy ha valaki nem ismeri a TO osztályait és alosztásait, annak teljességgel használhatatlan. A május–augusztusi kumulációban minden kommentár nélkül a következőket találhatjuk:

Kritika	111.85	Az alkalmazottak motiválása	302.35
	191		331.21
	306.01		658.30089
	410		658.314
	801.95		658.31423
	809		
	809.93355		
	839.7472		

Dokumentumtípusok

Általában a bibliográfiában a tartalmi hozzáférést a dokumentumtípus jelzése is elősegíti. A legtöbb osztályozási rendszer (a Kongresszusi Könyvtár osztályozását kivéve) rendelkezik formai segédtablázattal, amelynek segítségével megadható, hogy egy tétel hangfelvétel, video, folyóirat stb. A Kongresszusi Könyvtár tárgyszórendszerében a „szabadon úszó alosztások” töltenek be hasonló funkciót. Ez az információ természetesen a formai leírás megjegyzésében is szerepelhet, vagy magától értető-

dő, ha a „bonyolult” dokumentumokat külön bibliográfia tartalmazza, mint pl. Franciaországban. Ha a tételek géppel olvashatóak, az ilyen információ még értékesebb, különösen ha egy szimbólummal fejezhető ki, így egy témában minden Braille vagy videodokumentum könnyen leválogatható.

Következtetések

Komoly érvek szólnak amellett, hogy a közeljövőben még papír formában jelenjenek meg a nemzeti bibliográfiák, még akkor is, ha más formátumban is kiadják ezeket. A tartalom szerinti elrendezés növeli a bibliográfia használhatóságát, mind a gyarapításban, mind a szakterületi kérések teljesítésében, de a nyelvi határokat áthágó nemzetközi információcserében is. A könyvtárhasználók rendszerint nem tudnak pontos szerzői és címadatokat megadni. A könyv címét gyakran összekeverik a róla szóló recenzió címével. A szerzők több név alatt írnak, vagy egy név több formáját használják, különösen ha a szórakoztató piacra dolgoznak. Mindenekelőtt pedig, ha a nem hagyományos – s különösen a hálón megjelenő – dokumentumok felvétele is szükséges, akkor valamilyen tartalmi rendezés bevezetése, még inkább kikerülhetetlen. A következőket kell sürgősen mérlegre tenni:

- ☞ A nemzeti bibliográfiák tartalmát illetően válogassanak-e a rendelkezésre álló információból a mennyisége által diktált szükségből?
- ☞ A szabványok ne legyenek többé monolitikusak, hanem tegyék lehetővé többféle kompatibilis és egymásra „lefordítható” rendszer együttes alkalmazását. Értékeljük át a szabványosítás értelmét és környezetét – többé nem „egyetlen” tárgyi megközelítésre, hanem több kompatibilis rendszerre van szükség, amelyek szükség esetén integrálhatók.

- ⊕ Az osztályozási és az index-kifejezések legyenek felhasználó-orientáltak és intuitívek, a kereső szótárral kompatibilisek. Az osztályozás igen hatékonyan támogassa a navigációt és a visszakeresést.
- ⊕ Az ellenőrzött szótár továbbra is nagy kihívás. Többé nem rendelhető ellenőrzött szótárból vett kifejezés minden információhoz. Egy lehetséges megoldás, hogy a szinonímák és a homonímák ellenőrzését egy interfész veszi át.

1977-ben tudatosan elkerülték, hogy egyetlen, a nemzeti bibliográfia szerkesztését meghatározó rendszert javasoljanak.³ Úgy gondolták, hogy a TO a világ nagy részén elfogadott, de Európában nem. Egyébként sem tartják elég specifikusnak a szakmai kiadványok számára. Az ETO-t viszont nem használja elég szakmai szolgáltatás ahhoz, hogy reális alternatívát jelenthetne. Mindkét osztályozási rendszer jelentős fejlesztésen ment át az eltelt húsz év alatt, és a TO átvétele a Bibliothèque de France és az új British Library gyűjteményének rendezésére, e rendszer népszerűsége mellett szól, bár még

mindig ismeretlen például Kelet-Európa számos országában. Ezen kívül azon országok (pl. Horvátország, Románia) számára, amelyek nyelvére feltehetően a Forest Press/OCLC valószínűleg nem fordítja le a rendszert, és pontosan azok az országok, amelyek a nemzeti bibliográfiát nehezen tudják fenntartani anélkül is, hogy egy ismeretlen és a nemzeti bibliográfiai közösség által nem használt osztályozást bevezetnének. Ez viszont a rekordok tematikus nemzetközi cseréje ellen hat. A TO és az ETO közötti konkordancia kidolgozása lehet az egyik megoldás, de ez túlmutat a jelen konferencia keretein, és a két rendszer képviselői között megoldandó kérdés.

A konferencia nincs könnyű helyzetben, ha egyetlen rendszert akar javasolni, ahogyan a katalogizálásra tud egyetlen szabályegyüttest adni. Az utóbbi százhusz évben már többször elvetéltek az ISBD-hez hasonló, a tartalmi feltárássra vonatkozó szabványosítási kísérletek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem kell ezzel a kérdéssel foglalkozni, és nem lenne szerencsés, ha a tervezett értekezlet végén, nem születne javaslat a tárgyi megközelítés kérdésére.

Fordította: Orbán Éva